

Inhoud

Vooraf	7
Inleiding	11

Deel 1. Chronologisch

Hoofdstuk 1	Zaterdagmiddag	21
Hoofdstuk 2	Zaterdagavond	33
Hoofdstuk 3	Van 00.00 tot 03.00 uur	57
Hoofdstuk 4	Van 03.00 tot 08.00 uur	87
Hoofdstuk 5	Zondagmorgen	165
Hoofdstuk 6	De tweede vloed	225
Hoofdstuk 7	Maandag	257
Hoofdstuk 8	Dinsdag	285

Deel 2. Thematisch

Hoofdstuk 9	De militairen	317
Hoofdstuk 10	De evacuatie	333
Hoofdstuk 11	De goederengolf	349
Hoofdstuk 12	De achterblijvers	369
Hoofdstuk 13	De dijken	395
Hoofdstuk 14	Het dijkherstel	421
Hoofdstuk 15	De dieren	445
Hoofdstuk 16	Het geloof	457
Hoofdstuk 17	Oranje	469
Hoofdstuk 18	De Koude Oorlog	481
Hoofdstuk 19	De schadevergoedingen	495
Hoofdstuk 20	De schuldvraag	511
Hoofdstuk 21	Het keerpunt	525
Hoofdstuk 22	De verwerking	535

Bronnen	543
Illustratieverantwoording	551
Register op plaatsnamen	553

Het land van leed en kerels

Dit boek gaat over de grootste natuurramp die Nederland in de twintigste eeuw heeft getroffen, de watersnood van 1 februari 1953. In Zuidwest-Nederland verdronken 1836 mensen en tienduizenden dieren, circa 100 000 mensen moesten evacueren, er werden 4500 gebouwen verwoest en tien keer zoveel beschadigd, bijna 200 000 hectare grond kwam onder water te staan en pas na negen maanden kon het laatste dijkgat worden gesloten. De totale schade bedroeg anderhalf miljard gulden.

De eerste keer dat ik als journalist met de ramp werd geconfronteerd, was in 1973, toen ik een reportage schreef voor *Vrij Nederland* over Stavenisse, twintig jaar na de ramp. Dat artikel is me toen door sommigen op het eiland waar ik werd geboren en als jongen van veertien de watersnood meemaakte, niet in dank afgenomen. Het was een verhaal waarin ‘gewone mensen’ onomwonden vertelden over hun ervaringen in de ramptijd. Ze maakten niets mooier dan het in werkelijkheid was geweest en durfden ook kritiek te uiten.

Zoiets was nog nooit gebeurd. Over de ramp schreef je immers uitsluitend met eerbied voor de slachtoffers en met geestdrift voor de stoere helden, de onbuigzame werkkraft en de warme saamhorigheid. Dat ontroerende en eenvoudige beeld van het rampgebied als een ‘land van leed en kerels’ was gero-mantiseerd. Het was in de weken na de ramp door journalisten in eendrachtige samenwerking met autoriteiten geschapen en later in de gedenkboeken bevestigd.

Toen ik in de jaren daarna tientallen landarbeiders en vissers in het deltagebied interviewde over hun leven, ontdekte ik opnieuw dat ook zij vaak andere, oneindig gevarieerdere herinneringen aan de ramp hadden dan de verhalen in de gedenkboeken. Het bevestigde mijn gevoel dat de geschiedschrijving van de watersnood tot dan toe onvolledig, want nogal eenzijdig was geweest.

Zo was de belangrijke rol die ‘gewone mensen’ op veel plaatsen speelden nooit verteld. Over de chaos en het plichtsverzuim bij alarmering en redding werd zelden iets geschreven. De voor de hand liggende vraag hoe het mogelijk was dat de gevolgen van het hoge water zó rampzalig waren, kwam niet aan de orde. Tot in het parlement toe werd na de ramp gezegd dat het nú geen tijd was

voor het stellen van schuldvragen. Dat diende ‘op een passend moment’ aan de orde te komen. Een moment dat nooit kwam.

Er was dus behoefte om alsnog te proberen de ramp te reconstrueren en daarbij geen taboe uit de weg te gaan. Het verwijt dat het achteraf altijd zo makkelijk praten is, valt eenvoudig te pareren met de stelling dat het nóg makkelijker is om achteraf te zwijgen.

Om een vergelijking te maken: zo vanzelfsprekend als het is dat in de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog duidelijk wordt gemaakt dat Nederland in 1940 niet voorbereid was op een aanval uit het oosten, zo vanzelfsprekend dient het ook te zijn dat wordt vastgelegd dat Nederland in 1953 niet was voorbereid op een aanval uit het westen.

In dit boek komen niet uitsluitend ooggetuigen aan het woord, er zijn ook veel gegevens uit de archieven in verwerkt. Maar het verhaal wordt toch groten-deels verteld door de ruim tweehonderd mensen die het zelf meemaakten; mensen die in die stormachtige februarinacht verrast werden door het water, mensen die de chaos en de onmacht bij de reddingspogingen meebeleefden, die de onbaatzuchtigheid of het egoïsme van dorpsgenoten ondervonden, die deel hadden aan de wilde weken na de ramp, die zwoegden aan de dijken of weigerden te evacueren, mensen ook wie de uren van doodsangst en gelatenheid voorgoed in het geheugen is gegrift en die het verdriet om het verlies van dierbaren nooit zijn kwijtgeraakt.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een chronologische reconstructie van de gebeurtenissen die zich afspeelden tijdens de ramp. Dat wil zeggen: gedurende de circa tachtig uren tussen de vloed van zaterdagmiddag 31 januari en de nacht na dinsdag 3 februari.

Bijna van uur tot uur en van plaats tot plaats in het hele rampgebied van Zeeland, Zuid-Holland en West-Brabant en op enkele belangrijke plaatsen daarbuiten is vastgelegd wat er gebeurde. Zo ontstond een vergelijkend onderzoek. Terwijl het drama van de ramp zich via de verhalen der ooggetuigen ontrolt, worden tegelijk belangwekkende vragen beantwoord: waar, hoe en hoe laat werd het eerste alarm geslagen; wat deden lokale autoriteiten als burgemeesters en dijkgraven; waar, wanneer en door wie werden er reddingsacties opgezet; waar stonden spontane leiders op en op welk tijdstip bereikte de hulp van buitenaf de verdronken dorpen en polders.

In het tweede deel worden veertien thema’s apart behandeld. Omdat die onderwerpen niet of maar gedeeltelijk binnen de chronologie van de eerste drie dagen waren in te passen of omdat ze door hun eigen aard om een geïsoleerde aanpak vroegen.

Een probleem vormden de illustraties bij het eerste deel. Tijdens de uren waarin de ramp zich afspeelde zijn er geen foto’s gemaakt; het was donker en bovendien had men wel wat anders te doen. Het gevolg is dat de meeste

rampfoto's een vertekend beeld van de werkelijkheid geven. Ze zijn – op enkele uitzonderingen na – gemaakt toen de storm was geluwd en het water dus veel minder woest was. Toch geven ook die foto's informatie die de verhalen der ooggetuigen kan completeren. Vandaar dat besloten is ze af te drukken.

Uiteraard had ik dit boek nooit kunnen schrijven zonder de ooggetuigen die bereid waren om hun rampverhaal te vertellen. Naar hen gaat mijn bijzondere dank uit.

Kees Slager
's-Heerenhoek, oktober 1992

Bij de geheel herziene en uitgebreide druk

Op de laatste pagina van het boek dat in 1992 verscheen stond het zinnetje: 'Wij stellen reacties op dit boek op prijs.' Dat heeft enkele honderden lezers ertoe gebracht om te reageren. Ik kreeg niet alleen aardige reacties, maar ook veel aanvullingen en een enkele keer correcties op de tekst. Bovendien heb ik me na het verschijnen van het boek gerealiseerd dat een paar plaatsen waar de ramp hard heeft toegeslagen niet of nauwelijks aan bod waren gekomen.

Daarom loont het de moeite om ter gelegenheid van de 50e herdenking van de ramp het boek nog vollediger te maken. Niet alleen door een aantal correcties in te voeren, maar ook essentiële informatie toe te voegen. Zo komt in deze nieuwe versie van het boek ook de ramp in Oost-Zeeuws-Vlaanderen aan bod, worden de drama's van Schelphoek en Burghsluis op Schouwen en de hachelijke situatie op de Schielandse Hoge Zeedijk bij Moordrecht beschreven, verder is het verhaal van Kortgene gecompleteerd en zelfs is uit de ooggetuigenverhalen over het verdronken gehucht Capelle op Duiveland een nooit eerder geregistreerd slachtoffer van de ramp te voorschijn gekomen! Want nooit eerder werd gemeld dat daar in de rampnacht een jongetje werd geboren dat een paar uren later – samen met zijn moeder en broertjes en zusje – verdronk, een jongetje dat nooit de burgerlijke stand en dus ook niet de officiële dodenlijst heeft gehaald. Desalniettemin hoort het bij de slachtoffers en dus heeft de watersnood geen 1835 maar 1836 mensenlevens geëist.

Dat zoiets na vijftig jaar nog ontdekt wordt, is het resultaat van 'de boer op gaan', van praten met de ooggetuigen. Nadat ik er voor de eerste druk al ruim tweehonderd sprak, zijn er nu nog vijftien ooggetuigen bijgekomen. Naar hen gaat wederom mijn bijzondere dank uit.

Kees Slager
's-Heerenhoek, september 2002

Elc sinen dike

Zolang er mensen wonen, is het deltagebied van Rijn, Maas en Schelde geëteisterd door watersnoden. Hoe kan het ook anders in een land dat altijd al grotendeels onder de zeespiegel lag en door het inklinken van de bodem en het stijgen der zee in de loop der eeuwen daar steeds dieper onder is komen te liggen.

Plinius, de Romeinse militair en geschiedschrijver die kort na het begin van onze jaartelling de lage landen bezoekt, schrijft over 'een erbarmelijk land, waar twee keer per etmaal de vloed overheen stroomt, zodat de bewoners genoodzaakt zijn op zelfgemaakte hoogten te wonen, waar zij in hun hutten hun door de noordelijke winden verstijfde ledematen verwarmen aan een vuur van gedroogde slik'.

Na de grote overstromingen, die Zuidwest-Nederland omstreeks 250 na Christus treffen, is het zelfs niet meer veilig op de zelfgemaakte hoogten. Tot omstreeks het jaar 900 is vrijwel de hele delta een onbewoonbaar moerasgebied. Daarna komen er toch weer vissers en herders terug. Ze treffen een 'drijvend' landschap aan van schorren en kleine eilanden temidden van een wirwar van rivieren, kreken en geulen. Al gauw ontstaan er nederzettingen op de hoog opgeslibde schorren.

Een paar eeuwen houdt de zee zich betrekkelijk rustig, maar in de elfde en twaalfde eeuw is het weer mis. Na de stormvloeden van 1014 en 1134 verdwijnen de bewoners echter niet opnieuw. Ze beginnen dijken aan te leggen rond de hoogstgelegen stukken. In de eeuwen daarna veroveren ze zelfs nieuwe polders door schorren en slikken te bedijken.

De lage dijken kunnen niet voorkomen dat ook daarna de zee herhaaldelijk vernietigend toeslaat. De geschiedenis van de zuidwestelijke delta is dan ook het verhaal van één lange oorlog met het water.

Honderden keren overstroomden er polders en soms worden hele eilanden weggevaagd en moeten de mensen – voor zover ze niet verdrongen zijn – toch weer vluchten. Vaak blijven na zo'n ramp grote delen van het gebied jarenlang 'drijvende' eer ze kunnen worden heroverd. Soms lukt dat nooit meer.

Meermalen verliezen de bewoners van de archipel de strijd tegen de zee door hun eigen schuld. De techniek van de dijkbouw stelt weliswaar tot lang na de Middeleeuwen weinig voor, maar toch zijn er verscheidene watersnoden

Het deltagebied in de tweede helft van de zestiende eeuw.

aan te wijzen die wellicht voorkomen hadden kunnen worden of minder rampzalig waren afgelopen als de verantwoordelijken niet zo kortzichtig waren geweest.

Die kortzichtigheid wordt het best onder woorden gebracht door het uitgangspunt 'elc sinen dike', dat eeuwenlang de basis vormt voor het dijkonderhoud. Het komt erop neer dat de ingelanden of geërfden van de polders zich uitsluitend verantwoordelijk achten voor hun eigen stukje zeedijk, want: 'Die het water deert, die het water keert', zoals een ander eeuwenoud uitgangspunt luidt. Als er iets mis dreigt te gaan met dijken van aangrenzende polders tonen de grondeigenaars in achterliggende polders weinig gevoel van saamhorigheid. Voor veel middeleeuwse boeren mag dan het excuus gelden dat ze vaak te arm zijn om te helpen, dat gaat niet op voor ambachtsheren en dijkgraven, de echte grondeigenaars. Die laten het eigenbelang te vaak prevaleren.

Ruzie over de vraag wie het onderhoud van de dijken moet betalen loopt als een rode draad door de geschiedenis van het deltagebied. Al in 1411 dreigt Walcheren verloren te gaan als gevolg van onenigheid tussen dijkgraven over het dijkonderhoud en in 1421 wordt ook op Noord-Beveland een tweedracht tussen dijkgraven bijna fataal voor het eiland.

In een novembernacht van datzelfde jaar treft de grootste watersnood uit de

geschiedenis Zuidwest-Nederland. Het is de Sint-Elisabethsvloed, waardoor alleen al in Zuid-Holland enkele tientallen dorpen in de golven verdwijnen en enkele duizenden mensen verdrinken.

Die ramp in de Grote of Zuid-Hollandse Waard heeft een voorgeschiedenis waarin kortzichtigheid een belangrijke rol speelt. In de enorme polder, die omstreeks 1230 is ontstaan en die zich uitstrekt tussen Dordrecht, Geertruidenberg, Heusden en Gorinchem, heerst na verloop van tijd grote verdeeldheid onder de bevolking. Elke groepering is uit op eigen voordeel en het dijkonderhoud wordt verwaarloosd. In de loop van de veertiende eeuw zijn er al enkele dijkdoorbraken bij Werkendam en ten zuiden van Dordrecht. Geld voor een grondig dijkherstel is er niet, want dat gaat naar de 'oorlogsbegroting'; de Hoekse en Kabeljauwse twisten verscheuren het graafschap Holland en zorgen er onder meer voor dat Dordtse troepen in 1420 Geertruidenberg in een puinhoop veranderen. Van een gezamenlijk dijkonderhoud is geen sprake meer.

Aan de zeekant, in de buurt van Strijen en Zevenbergen, worden de buitendijken niet alleen verwaarloosd, maar regelrecht ondergraven door de bevolking zelf. In die streek is het 'zoutmoeren' een belangrijke bestaansbron. De mensen graven het veen uit de bodem aan weerszijden van de zeedijk en verbranden het, waarna er zout overblijft. De diepe putten die bij het zoutmoeren ontstaan, vormen een groot gevaar voor de dijken. Maar lang niet iedereen wil dat toegeven. Zo heeft de Heer van Putten en Strijen een langdurig conflict met de stad Dordrecht over het zoutmoeren. Op 16 oktober 1421 wordt het geschil bijgelegd en uitgemaakt dat de putten géén gevaar opleveren voor de veiligheid. Eén maand later blijkt het tegendeel; de zee breekt door de wrakke dijken in de buurt van Moerdijk en een ongekende ramp treft de eens zo welvarende waard, die voorgoed in de golven verdwijnt. In de eeuwen daarna komt door aanslibbing verder naar het oosten de Biesbosch langzaam boven water.

Ook de ondergang van het Land van Reimerswaal – een eeuw later – begint met ruzie over de vraag wie er moet opdraaien voor het onderhoud van de dijken. Na de Sint-Elisabethsvloed, die ook grote delen van Zeeland teistert, zijn de dijken van het Land van Reimerswaal er slecht aan toe. De boeren van vier dorpjes die aan de zeedijk in het noordoosten grenzen, blijken niet in staat om het noodzakelijke herstelwerk uit te voeren. Ze leiden een armoedig bestaan op 'uitgemoerde' stukken grond en hebben nog amper te eten. Ze vragen de graaf om de grootgrondbezitters, die verderop in het Land van Reimerswaal hun gronden hebben liggen, te verplichten om mee te betalen aan de dijk, die immers ook hún grond beschermen moet. De graaf stelt inderdaad een gezamenlijke contributie in, maar daarop spannen zowel de abt van Ter Doest als de adellijke grootgrondbezitters in 1465 een proces aan voor het Hof van Holland. Daar betogen ze tot geen enkele contributie aan andermans dijken verplicht te zijn. De boeren mogen dan al aanvoeren dat ze zó arm zijn dat ze het stro uit hun bedsteden moeten gebruiken om de dijk te 'krammen', toch wint het prin-

Het geïndeerde Walcheren in het najaar van 1944.

cipe van 'elc sinen dike' en daarmee het kortzichtig eigenbelang van adel en geestelijkheid.

De dijken langs de Schelde worden verder verwaarloosd en zo kan de Sint-Felixvloed van 5 november 1530 zijn verwoestende werk doen. Toch zou een deel van het Land van Reimerswaal waarschijnlijk niet voorgoed verdrongen zijn als de Heer van Reimerswaal toestemming had gegeven om een gat in de dijk bij Lodijke onmiddellijk te dichten. Maar Adriaan van Lodijke vindt het uitstekend dat het water een geul uitschuurt omdat hij zo aan een natuurlijke haven denkt te komen. Het is een domme gedachte, want na drie dagen is het stroomgat zo breed en diep dat er niets meer te redden valt, zelfs het kasteel van Adriaan niet.

De man die het verhaal van de eigenwijze Heer van Reimerswaal heeft opgetekend, is Andries Vierlingh. Hij is rentmeester van Steenberg en een der bekendste waterbouwkundigen van de zestiende eeuw. Vierlingh heeft zelf de situatie bij Lodijke gezien en is ervan overtuigd dat de polderjongens het gat hadden kunnen dichten, 'maer mijn heer van Lodijcke en woudet niet toelaeten, seggende: "laet het haevenken schueren." Het haevenken schuerde zóó dat mijnen heere van Lodijcke alle zijn schoon goed verloor ende het geheele lant van bewesten Yerseken daerbij.'

Vierlingh schrijft op zijn oude dag omstreeks 1578 het *Tractaet van Dijkkagie*. Het is een boek waarin hij niet alleen een technische verhandeling over de dijkbouw in de zestiende eeuw geeft, maar waarin hij ook zijn hart lucht over de vele wantoestanden die hij op waterstaatkundig gebied heeft gesignaleerd. Volgens hem komen die wantoestanden grotendeels voor rekening van de dijkgraven.

De dijkgraven zijn in die tijd machtige heren, die belast zijn met toezicht op het dijkonderhoud. Ze worden door de koning benoemd, meestal nadat ze hem met geschenken hebben overladen of nadat ze het ambt als meestbiedende van hem hebben gepacht. Vaak zijn ze tegelijkertijd baljuw of schout.

Dat benoemingssysteem is volgens Vierlingh het grootste kwaad. Wie de meeste invloed of het meeste geld heeft, kan dijkgraaf worden, ook al weet hij niets van dijken af. Hij constateert dat er dijkgraven afkomstig zijn uit 'de Kempen, Valkenburg en de Walenstreek, lieden die hun levensdagen geen ebbe, vloed of zee hebben gezien, die niet eens weten wat een zode is en die van het dijkwezen evenveel verstand hebben als een zeug van met lepelen te eten'. Ondanks dat, zo heeft Vierlingh moeten ervaren, zijn de meesten 'eigenwijze botteriken, slaven van sleur en gewoonte, gemakzuchtige ijdeltuiten en eigenbaatzoekers'.

Hoe dijkgraven met zo weinig plichtsbesef zich gedragen bij storm en springvloed is voorspelbaar. Vierlingh heeft ze meegemaakt in het Land van Reimerswaal toen de storm daar tekeering: in plaats van 'de vette leersen' aan